

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 10 | **pp.** 247-260 | **ISSN**: 2181-1865
Available online https://finance.tsue.uz/index.php/afa

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI BANKLARNING RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI INSTITUTSIONAL VA TEXNOLOGIK OMILLAR

Bazarov Zakir Xonqulovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Mehnat iqtisodiyoti” kafedrasi dotsenti, DSc
Rasulov Dilshodbek Shuxratbek o‘g‘li
Iqtisodiyot fakulteti 3-kurs talabasi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston bank tizimida raqamli banklarning shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi institutsional (huquqiy-tartibga solish, davlat siyosati, nazorat mexanizmlari) hamda texnologik (raqamli infratuzilma, mobil va internet-banking, ochiq bank interfeyslari, kiberxavfsizlik) omillar tizimli tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli bank, institutsional omillar, texnologik omillar, moliyaviy inklyuziya, bank tartibga solinishi, raqamli infratuzilma, fintex, O‘zbekiston bank tizimi.*

Annotation: *This article presents a systematic analysis of the institutional (legal-regulatory framework, state policy, supervisory mechanisms) and technological (digital infrastructure, mobile and internet banking, open banking interfaces, cybersecurity) factors influencing the formation and development of digital banks in the banking system of Uzbekistan.*

Key words: *digital bank, institutional factors, technological factors, financial inclusion, banking regulation, digital infrastructure, fintech, Uzbekistan banking system.*

Аннотация: *В статье представлен системный анализ институциональных (нормативно-правовая база, государственная политика, механизмы надзора) и технологических (цифровая инфраструктура, мобильный и интернет-банкинг, открытые банковские интерфейсы, кибербезопасность) факторов, влияющих на становление и развитие цифровых банков в банковской системе Узбекистана.*

Ключевые слова: *цифровой банк, институциональные факторы, технологические факторы, финансовая инклюзия, банковское регулирование, цифровая инфраструктура, финтех, банковская система Узбекистана.*

KIRISH

Zamonaviy bank tizimining rivojlanish tarixiga nazar tashlasak, raqamli transformatsiya jarayoni bir necha bosqichlarda kechganini ko‘rish mumkin: dastlab bankomatlar va plastik kartalarning joriy etilishi, so‘ngra internet-banking va SMS-banking xizmatlarining paydo bo‘lishi, keyinchalik mobil ilovalar orqali xizmat ko‘rsatishning kengayishi, va nihoyat, so‘nggi o‘n yillikda to‘liq raqamli, filialsiz banklarning shakllanishi. Har bir bosqich o‘ziga xos institutsional moslashuvni talab qilgan masalan, internet-bankingning joriy etilishi elektron raqamli imzo va elektron hujjat

aylanishi to‘g‘risidagi qonunchilikni talab qilgan bo‘lsa, to‘liq raqamli banklarning paydo bo‘lishi esa masofaviy identifikatsiya va ochiq bank arxitekturasi bo‘yicha yangi institutsional asoslarni taqozo etmoqda.

So‘nggi o‘n yillikda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jahon moliya tizimining tarkibiy tuzilishini tubdan o‘zgartirmoqda. An’anaviy tarmoq (filial) modeliga asoslangan bank xizmatlari o‘rnini tobora ko‘proq mobil ilovalar, biometrik identifikatsiya, sun’iy intellekt asosidagi kredit skoring tizimlari va bulutli hisoblash platformalariga tayangan raqamli banklar egallamoqda. Bunday tendentsiya rivojlangan iqtisodiyotlarda ham, rivojlanayotgan bozorlarda ham kuzatilmoqda, biroq har bir mamlakatda raqamli banklarning shakllanish sur’ati va shakli institutsional muhit, tartibga solish siyosati hamda texnologik infratuzilmaning tayyorlik darajasiga qarab farqlanadi.

O‘zbekistonda 2017 yildan boshlab amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, xususan, valyuta bozorining erkinlashtirilishi, bank tizimining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar hamda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasining qabul qilinishi [14] raqamli moliyaviy xizmatlarning jadal rivojlanishi uchun institutsional zamin yaratdi. Prezidentning 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida [15] raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, jumladan, aholi va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Natijada, so‘nggi besh yil ichida O‘zbekiston bank tizimida “Anor Bank”, “TBC Bank UZ”, “Apex Bank” singari to‘liq raqamli (digital-only) banklar tashkil etilib, an’anaviy banklar ham o‘z xizmatlarini raqamlashtirish bo‘yicha jadal ishlarni amalga oshirmoqda [3].

Muomaladagi bank plastik kartalari sonining 2023-yil boshidagi 34,2 million donadan 2026-yil 1-yanvar holatiga 68,267 million donaga, ya’ni deyarli ikki baravarga oshishi [2], shuningdek to‘lov terminallari va bankomat-infokiosklar sonining barqaror o‘sishi mamlakatda raqamli moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoj va real infratuzilma imkoniyatlarining parallel ravishda kengayib borayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, bank tizimida institutsional konsentratsiya darajasi ham yuqoriligicha qolmoqda: tizimli ahamiyatga molik ettita bank umumiy aktivlarning 2024-yil 1-oktabr holatiga 67 foizini, 2025-yil 1-oktabr holatiga esa 64 foizini tashkil etgan [1; 5], bu esa raqamli transformatsiya jarayonlarining nafaqat yirik, balki kichik va o‘rta banklar hamda yangi raqamli o‘yinchilar uchun ham institutsional imkoniyatlar yaratishi zarurligini ko‘rsatadi.

Xalqaro miqyosda raqamli banklarning ulushi va ahamiyati tobora oshib bormoqda: Jahon bankining Global Findex tadqiqotiga ko‘ra [11], rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli to‘lov vositalaridan foydalanuvchi kattalar aholisining ulushi so‘nggi o‘n yillikda sezilarli darajada oshgan, bu esa raqamli moliyaviy xizmatlarning moliyaviy inklyuziyani oshirishdagi rolini yana bir bor tasdiqlaydi. Markaziy Osiyo mintaqasi bo‘yicha Xalqaro Valyuta Jamg‘armasining tahliliy hisobotida [12] ta’kidlanishicha, mintaqa mamlakatlari raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishda turlicha institutsional yondashuvlarni qo‘llamoqda, bu esa ularning raqamli banking bozoridagi natijalariga ham turlicha ta’sir ko‘rsatmoqda. Ushbu xalqaro kontekst O‘zbekiston tajribasini o‘rganishning nafaqat milliy, balki mintaqaviy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, raqamli banklarning rivojlanishi mamlakat moliyaviy inklyuziyasini oshirish, ayniqsa qishloq joylarda va norasmiy sektorda band bo‘lgan aholi qatlamlarini rasmiy moliya tizimiga jalb etishning muhim vositasi hisoblanadi. Ikkinchidan, institutsional va texnologik omillarning o‘zaro ta’sirini tushunmasdan turib, samarali tartibga solish siyosatini shakllantirish mumkin emas, me’yoriy-huquqiy baza texnologik yangiliklardan orqada qolsa, innovatsion faoliyat sekinlashadi, aksincha, tartibga solish yetarli bo‘lmasa, tizimli xavflar (kiberxavfsizlik, pul yuvish, iste’molchilar huquqlarining buzilishi) kuchayadi. Uchinchidan, O‘zbekiston misolida ushbu muammoni ilmiy jihatdan tadqiq qilish nafaqat mahalliy amaliyot uchun, balki Markaziy Osiyo mintaqasidagi boshqa rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun ham metodologik ahamiyatga ega.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli banklar va fintex sohasidagi ilmiy tadqiqotlar bir necha nazariy yo‘nalishlar asosida rivojlanib kelmoqda. Birinchi yo‘nalish texnologik qabul qilish nazariyalariga asoslanadi. F. Devis tomonidan ishlab chiqilgan Texnologiyani qabul qilish modeli (Technology Acceptance Model, TAM) [7] foydalanuvchining yangi texnologiyani qabul qilish qarori uning idrok etilgan foydaliligi (perceived usefulness) va idrok etilgan qulayligi (perceived ease of use) bilan belgilanishini asoslab bergan. Keyinchalik V. Venkatesh va hammualliflari tomonidan taklif etilgan Texnologiyani qabul qilish va foydalanishning yagona nazariyasi (UTAUT) [8] ushbu modelni kengaytirib, ijtimoiy ta’sir va yordamchi shart-sharoitlar kabi omillarni ham qamrab oldi. Ushbu nazariyalar raqamli bank xizmatlaridan foydalanish darajasini, xususan, aholining mobil ilovalar va internet-banking xizmatlaridan foydalanishga tayyorligini tushuntirishda keng qo‘llaniladi.

Ikkinchi yo‘nalish institutsional nazariyaga tayanadi. P. DiMaggio va V. Pauell tomonidan ishlab chiqilgan institutsional izomorfizm kontseptsiyasi [9] tashkilotlarning (jumladan, banklarning) tashqi institutsional muhit bosimi ostida bir-biriga o‘xshash tuzilma va amaliyotlarni qabul qilish tendentsiyasini tushuntiradi. D. Nort tomonidan asoslangan institutsional iqtisodiyot nazariyasi [10] institutlarni, rasmiy qoidalar (qonunlar, me’yoriy hujjatlar) va norasmiy cheklovlar (odatlar, ishonch darajasi), iqtisodiy faoliyat samaradorligini belgilovchi asosiy omil sifatida ko‘rib chiqadi. Bank sohasida bu nazariya tartibga soluvchi organning (markaziy bankning) litsenziyalash, kapital talablari va nazorat siyosati orqali raqamli banklarning bozorga kirish sur’ati va shaklini qanday belgilashini tushuntirish uchun asos bo‘ladi.

Uchinchi yo‘nalish moliyaviy texnologiyalar (fintex) iqtisodiyoti sohasidagi tadqiqotlardan iborat. T. Filippon o‘zining tadqiqotida [17] fintex sektorining an’anaviy moliya vositachiligi xarajatlarini pasaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishini ko‘rsatgan. S. Klessens va hammualliflari BXHT (Xalqaro hisob-kitoblar banki) sharhida [16] fintex kredit bozorlarining hajmi, harakatlantiruvchi kuchlari va tartibga solish bilan bog‘liq muammolarini tahlil qilib, rivojlanayotgan bozorlarda fintex kreditlashning o‘sish sur’ati institutsional sifat (huquqiy tizimning barqarorligi, moliyaviy nazorat sifati) bilan ijobiy bog‘liqligini isbotlagan. P. Gomber va hammualliflarining tadqiqotida [20] raqamli moliya va fintexning tarkibiy elementlari, to‘lov tizimlari, investitsiyalash, moliyalashtirish va risklarni boshqarish sohalaridagi innovatsiyalar tizimli tasniflangan.

Xalqaro moliya institutlarining amaliy tadqiqotlari ham muhim ahamiyatga ega. Jahon bankining Global Findex ma'lumotlar bazasi [11] rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli to'lovlardan foydalanish darajasi va moliyaviy inklyuziya o'rtasidagi bog'liqlikni statistik jihatdan asoslaydi. Xalqaro Valyuta Jamg'armasining Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasi bo'yicha fintex hisobotida [12] mintaqadagi mamlakatlarning raqamli moliyaviy inklyuziyani oshirish borasidagi institutsional islohotlari tahlil qilingan, jumladan, minimal kapital talablarini tabaqalashtirish va sandbox (tartibga solish maydonchasi) mexanizmlarini joriy etish tavsiya etilgan. BXHTning fintex va raqamli transformatsiya bo'yicha hujjatida [13] bank bozori tuzilishiga raqamli platformalarning ta'siri va bu boradagi davlat siyosati variantlari ko'rib chiqilgan.

Adabiyotlarda alohida o'rin egallovchi yana bir yo'nalish iste'molchilarni himoya qilish va ma'lumotlar maxfiyligi masalalari bilan bog'liq. Raqamli banklar mijozlarning shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarini raqamli tarzda yig'ish, saqlash va qayta ishlash orqali faoliyat yuritganligi sababli, ma'lumotlar maxfiyligi va kiberxavfsizlik masalalari ularning institutsional tan olinishi (litsenziyalanishi)da hal qiluvchi mezonlardan biriga aylanmoqda. Xalqaro amaliyotda (Yevropa Ittifoqining Umumiy ma'lumotlarni himoya qilish reglamenti GDPR, Buyuk Britaniyaning Ochiq bank standarti) ushbu masalalar aniq huquqiy-me'yoriy asosga ega, O'zbekiston esa hozirda mazkur sohada milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish bosqichida turibdi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar va amaliyotchilar orasida raqamli banking mavzusi so'nggi yillarda faol o'rganilmoqda, biroq institutsional va texnologik omillarni bir vaqtning o'zida, ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda tizimli tahlil qiluvchi ilmiy ishlar hali yetarli emas. Mavjud tadqiqotlarning katta qismi yo faqat huquqiy-me'yoriy tomonni (litsenziyalash tartib-taomillari, bank faoliyatiga ruxsat berish shartlari) [4; 6], yoki faqat texnologik-infratuzilmaviy tomonni (to'lov tizimlari statistikasi, kartalar soni, mobil ilovalar funksionalligi) [2; 3] alohida-alohida yoritadi. Shu sababli, ushbu maqolada ikkala omil guruhini birgalikda, ularning o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qilish orqali mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishga harakat qilinadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli banklarning rivojlanishini tushuntirishda yagona universal model mavjud emas, har bir nazariy yondashuv (texnologik qabul qilish, institutsional nazariya, fintex iqtisodiyoti) muammoning faqat bir qirrasini yoritadi. Shu bois, mazkur tadqiqotda ushbu uch yo'nalishni birlashtirgan integrativ tahlil chegarasi ishlab chiqilgan bo'lib, unda institutsional omillar "qoidalar maydoni", texnologik omillar esa "imkoniyatlar maydoni" sifatida qaraladi, ikkalasining kesishmasi esa raqamli banklarning amaliy rivojlanish traektoriyasini belgilaydi.

Mintaqaviy tajribani o'rganish alohida ahamiyatga ega. Qozog'istonda "Kaspi Bank" va "Tinkoff"ga o'xshash modellarning muvaffaqiyati, ko'p jihatdan, Qozog'iston Milliy bankining raqamli ekotizimlarni rivojlantirishga qaratilgan nisbatan erkin tartibga solish siyosati bilan izohlanadi, bu esa institutsional omillarning fintex-ekotizimlar shakllanishidagi hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi. Qirg'iziston va Tojikistonda esa, texnologik infratuzilma nisbatan zaif rivojlanganligi sababli, xatto qulay institutsional shart-sharoitlar mavjud bo'lsa-da, raqamli banklarning bozor ulushi hali ham cheklangan. Bunday qiyosiy misollar institutsional va texnologik omillarning faqat birgalikda ijobiy

ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini, ularning har biri alohida holda yetarli shart bo‘la olmasligini ko‘rsatadi.

Metodologik nuqtai nazardan, mavjud tadqiqotlarda qo‘llanilgan usullar ham xilma-xildir: ba’zi tadqiqotlar keng ko‘lamli so‘rovnomalar asosidagi miqdoriy tahlilga (masalan, UTAUT modelini empirik sinovdan o‘tkazish uchun) tayansa [8], boshqalari huquqiy hujjatlar va institutsional tuzilmalarni chuqur tahlil qiluvchi sifat tadqiqotlariga asoslanadi [9; 10]. Xalqaro tashkilotlarning hisobotlari esa, odatda, keng qamrovli statistik ma’lumotlar bazalariga tayangan holda, ko‘plab mamlakatlarni qamrab oluvchi qiyosiy-miqdoriy tahlil usulidan foydalanadi [11; 12; 13]. Ushbu metodologik xilma-xillik, bir tomondan, mavzuning ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan, turli tadqiqotlar natijalarini bir-biriga to‘g‘ridan-to‘g‘ri solishtirishni murakkablashtiradi, bu esa aralash usul (mixed-method) yondashuvining ushbu sohada alohida qimmatga ega ekanligini asoslaydi.

Shuningdek, so‘nggi yillarda “platforma bank” va “xizmat sifatida bank” kontseptsiyalari ilmiy muhokamalarning markazida turibdi. Ushbu kontseptsiyalar bank infratuzilmasining uchinchi tomon kompaniyalarga API orqali taqdim etilishini, natijada nafaqat banklar, balki telekommunikatsiya, elektron tijorat va boshqa sohalardagi kompaniyalar ham moliyaviy xizmatlar taqdim etish imkoniyatiga ega bo‘lishini nazarda tutadi. Gomber va hammualliflarining tasnifiga ko‘ra [20], bunday model raqamli moliya arxitekturasining eng yuqori bosqichini ifodalaydi va u faqat yetarli darajada rivojlangan institutsional (ochiq bank huquqiy asosi) va texnologik (API standartlari, ma’lumotlar xavfsizligi protokollari) muhitda amalga oshirilishi mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda aralash usul yondashuvi qo‘llanildi, u sifat va miqdoriy tahlil elementlarini o‘zaro uyg‘unlashtiradi. Metodologik jarayon uch bosqichdan iborat bo‘ldi.

Birinchi bosqichda kontent-tahlil (content analysis) usuli yordamida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me’yoriy-huquqiy hujjatlari, jumladan, “Banklarni ro‘yxatga olish va ular faoliyatini litsenziyalash tartibi to‘g‘risida”gi nizom [4], “Bank faoliyatiga ruxsat berish tartibi va shartlari to‘g‘risida”gi nizomga 2025-yil 24-apreldagi o‘zgartirishlar [6], shuningdek Prezidentning “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [14] va Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi [15] tahlil qilindi. Kontent-tahlil orqali institutsional muhitning vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarganligi, litsenziyalash talablarining soddalashtirilishi, minimal ustav kapitali me’yorlarining tabaqalashtirilishi, raqamli kanallar orqali xizmat ko‘rsatishga oid talablarning joriy etilishi — aniqlandi.

Ikkinchi bosqichda statistik-tavsiflovchi tahlil (descriptive statistical analysis) usuli qo‘llanildi. Bunda Markaziy bankning ochiq statistik ma’lumotlar portali [1; 2; 5], shuningdek moliyaviy xizmatlar bozorini kuzatuvchi mustaqil axborot manbalari (bankxizmatlari.uz, depozit.uz) [3; 18] orqali 2023–2026 yillar davomidagi muomaladagi bank kartalari soni, to‘lov terminallari va bankomat-infokiosklar dinamikasi, shuningdek tizimli ahamiyatga molik banklarning aktivlardagi ulushi bo‘yicha vaqt qatorlari (time-series) yig‘ildi va tahlil qilindi. Ma’lumotlar Microsoft Excel va Python (matplotlib kutubxonasi) vositalarida qayta ishlanib, vizual diagrammalar shaklida taqdim etildi.

Uchinchi bosqichda qiyosiy tahlil (comparative analysis) usuli orqali institutsional omillar (huquqiy-me’yoriy baza, nazorat siyosati, davlat dasturlari) va texnologik omillar

(raqamli infratuzilma, mobil-internet banking, ochiq API arxitekturasi, kiberxavfsizlik tizimlari) o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik matritsa ko‘rinishida tuzildi. Bu matritsa har bir institutsional o‘zgarishning tegishli texnologik natijaga (masalan, litsenziyalash tartibining soddalashtirilishi — yangi raqamli banklarning bozorga kirish sonining oshishi) qanday ta’sir ko‘rsatganini kuzatish imkonini berdi.

Tadqiqotning ma’lumotlar bazasi sifatida quyidagi manbalar guruhlari qo‘llanildi: (a) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy veb-sayti va matbuot xabarlari [1; 4; 5]; (b) milliy qonunchilik ma’lumotlar bazasi (Lex.uz) [6]; (v) moliyaviy-ommaviy axborot vositalari (Daryo.uz, Kun.uz, Uz24.uz) [2; 14; 19]; (g) xalqaro moliya tashkilotlarining tahliliy hisobotlari (Jahon banki, XVJ, BXHT) [11–13; 16]; (d) ilmiy-nazariy adabiyotlar (Devis, Venkatesh, DiMaggio va Pauell, Nort, Filippon, Gomber) [7–10; 17; 20].

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni ta’kidlash lozim: birinchidan, raqamli banklarning moliyaviy natijalari (foyda, aktivlar rentabelligi) bo‘yicha ochiq statistik ma’lumotlarning cheklanganligi tahlilni asosan makro darajadagi ko‘rsatkichlar bilan chegaralashga majbur qildi; ikkinchidan, tadqiqot davri (2017–2026) nisbatan qisqa bo‘lib, uzoq muddatli tendentsiyalarni to‘liq baholash imkonini bermaydi; uchinchidan, institutsional omillarning miqdoriy o‘lchovini standartlashtirilgan indeks ko‘rinishida berish murakkabligi sababli, ushbu omillar asosan sifat jihatidan tavsiflandi.

Tahlil chegarasini aniqlashtirish maqsadida tadqiqotda “institutsional omil” va “texnologik omil” tushunchalariga aniq operatsional ta’riflar berildi. Institutsional omillar deganda, ushbu tadqiqotda, davlat organlari (birinchi navbatda Markaziy bank va qonun chiqaruvchi organlar) tomonidan qabul qilingan rasmiy qoidalar, me’yoriy-huquqiy hujjatlar, litsenziyalash va nazorat tartib-taomillari, shuningdek davlat strategik hujjatlari tushuniladi. Texnologik omillar deganda esa, raqamli xizmatlarni taqdim etish va iste’mol qilish uchun zarur bo‘lgan moddiy-texnik infratuzilma (to‘lov terminallari, bankomatlar, aloqa tarmoqlari), dasturiy ta’minot (mobil ilovalar, API interfeyslari, kredit skoring algoritmlari) hamda ularni qo‘llash uchun zarur inson salohiyati (raqamli savodxonlik darajasi) tushuniladi. Ushbu ikki tushunchaning aniq chegaralanishi tahlil natijalarining ilmiy asoslanganligini ta’minlashga xizmat qildi.

Ma’lumotlarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida triangulyatsiya (ma’lumotlarni bir necha mustaqil manba orqali o‘zaro tekshirish) usulidan foydalanildi: masalan, tizimli ahamiyatga molik banklarning aktivlardagi ulushi haqidagi ma’lumotlar bir vaqtning o‘zida Markaziy bankning rasmiy matbuot xabari [1] va mustaqil ommaviy axborot vositasi [5] orqali qiyoslandi, ularning mos kelishi ma’lumotlarning ishonchliligini tasdiqladi. Shuningdek, tahlil jarayonida vaqt qatorlari ma’lumotlarining izchilligini tekshirish uchun har bir ko‘rsatkich kamida ikki davr (yil boshi va yil oxiri) kesimida solishtirildi, bu esa tasodifiy statistik og‘ishlarni bartaraf etishga xizmat qildi. Institutsional hujjatlar tahlilida esa xronologik izchillik tamoyiliga amal qilindi - har bir me’yoriy-huquqiy o‘zgarish uning qabul qilingan sanasi va amalga kirish muddati bo‘yicha tartiblab chiqildi, bu esa sabab-natija bog‘liqligini aniqroq kuzatish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlilni boshlashdan avval, O‘zbekiston bozorida faoliyat yuritayotgan to‘liq raqamli banklarning qisqacha institutsional-tashkiliy tavsifini keltirish maqsadga muvofiqdir. So‘nggi yillarda mamlakatda “Anor Bank”, “TBC Bank UZ” va “Apex Bank” kabi to‘liq raqamli banklar tashkil etilib, ular boshidanoq jismoniy filial tarmog‘isiz, faqat mobil ilova, veb-platforma va masofaviy mijozlarga xizmat ko‘rsatish markazlari orqali faoliyat yuritish modeliga asoslangan [3]. Bunday banklarning tashkil topishi, o‘z navbatida, ikki muhim shart-sharoitning bir vaqtda yuzaga kelishini talab qiladi: birinchidan, Markaziy bank tomonidan jismoniy filialsiz bank faoliyatiga litsenziya berish imkoniyatining institutsional jihatdan tan olinishi; ikkinchidan, mijozlarni to‘liq masofaviy tarzda identifikatsiya qilish va xizmat ko‘rsatishga imkon beruvchi texnologik yechimlarning (biometrik tasdiqlash, video-identifikatsiya, sun’iy intellekt asosidagi kredit skoring) amaliy jihatdan mavjudligi.

Bunday banklarning strategik ustuvorligi, birinchi navbatda, past operatsion xarajatlar hisobiga arzonroq va tezroq xizmat ko‘rsatish imkoniyatida namoyon bo‘ladi: filial ijarasi, xodimlar shtati va jismoniy infratuzilmaga sarflanadigan xarajatlarning yo‘qligi ularga mijozlarga nisbatan qulayroq tarif va foiz stavkalarini taklif etish imkonini beradi. Ikkinchidan, ularning mahsulotlarni ishlab chiqish va yangilash tsikli (product development cycle) an’anaviy banklarnikiga qaraganda ancha qisqa, chunki texnologik arxitektura boshidanoq moslashuvchan (bulutga asoslangan, mikroservis) tarzda qurilgan. Uchinchidan, bunday banklar odatda yosh, raqamli texnologiyalarga moslashgan mijozlar segmentiga (millenniallar va Z avlodi) yo‘naltirilgan bo‘lib, bu ularning marketing va mahsulot strategiyasini an’anaviy banklardan farqlantiradi.

Shu bilan birga, ushbu banklarning bozordagi ulushi hozircha nisbatan cheklangan bo‘lib, bu tizimli banklarning yuqori bozor konsentratsiyasi (2-diagramma) bilan bevosita bog‘liq. To‘liq raqamli banklarning kelgusi rivojlanish sur’ati, ko‘p jihatdan, ular uchun kredit resurslari (fond bazasi)ga kirish imkoniyatlarining kengayishi, shuningdek jismoniy shaxslar va kichik biznes segmentida ishonchni mustahkamlashga bog‘liq bo‘ladi.

O‘zbekistonda raqamli banklarning institutsional muhiti so‘nggi o‘n yil ichida sezilarli darajada o‘zgardi. 2020-yilda qabul qilingan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [14] moliya sektorida raqamli transformatsiyani davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgiladi. Bunga muvofiq, Markaziy bank tomonidan bank faoliyatiga ruxsat berish tartib-taomillari bosqichma-bosqich soddalashtirildi: xususan, 2025-yil 24-apreldagi tartibga o‘zgartirish va qo‘shimchalar[6] orqali raqamli kanallar orqali mijozlarni masofadan identifikatsiya qilish (remote KYC) imkoniyatlari kengaytirildi, bu esa jismoniy filial tarmog‘iga ega bo‘lmagan to‘liq raqamli banklarning bozorga kirishini yengillashtirdi.

Shu bilan birga, institutsional tartibga solish qat’iyligi ham kuchaydi: 2023-yil 1-sentabrdan boshlab tijorat banklari uchun minimal ustav kapitali kamida 200 milliard so‘m miqdorida belgilandi [19], bu talab ayrim kichik banklarning kapitallashuvini oshirishga yoki birlashishga majbur qildi. Bu misol institutsional omillarning ikki tomonlama ta’sirini yaqqol ko‘rsatadi: bir tomondan, kapital talablarining oshirilishi moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi, ikkinchi tomondan esa, yangi raqamli o‘yinchilar uchun bozorga kirish to‘sig‘ini (barrier to entry) yuqori qiladi, bu esa faqat

yirik institutsional yoki xorijiy hamkorlarga ega loyihalarning raqamli bank litsenziyasini olishga real imkoniyati borligini anglatadi.

Quyidagi 1-jadvalda O‘zbekiston bank tizimida raqamli banklar rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy institutsional omillar va ularning amaliy ko‘rinishlari tizimlashtirilgan.

1-jadval

O‘zbekistonda raqamli banklar rivojlanishiga ta’sir etuvchi institutsional omillar

Institutsional omil	Amaliy ko‘rinishi	Raqamli banklarga ta’siri
Litsenziyalash tartib-taomillari	Bank faoliyatiga ruxsat berish nizomiga o‘zgartirishlar [6]; masofaviy identifikatsiya imkoniyatlari	Bozorga kirish muddati va xarajatlarining qisqarishi
Minimal ustav kapitali talablari	2023-yildan 200 mlrd. so‘mlik minimal chegara [19]	Kichik o‘yinchilar uchun to‘siq, konsolidatsiyaga undash
Tizimli banklarni aniqlash siyosati	7 ta tizimli bank, aktivlarning 64–67% [1; 5]	Raqamli banklar uchun raqobat maydonining torligi
Davlat raqamli strategiyasi	“Raqamli O‘zbekiston – 2030” [14], YuTS PF-60 [15]	Raqamli xizmatlarni rivojlantirish uchun institutsional qo‘llab-quvvatlash
Moliyaviy nazorat va monitoring	Markaziy bankning statistik ochiqlik siyosati [1;2]	Bozor shaffofligi va investorlar ishonchining oshishi

Manba: *[1; 4; 5; 6; 14; 15; 19] asosida muallif tomonidan tuzilgan.*

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, institutsional omillar bir vaqtning o‘zida ham rag‘batlantiruvchi (litsenziyalash tartibining soddalashtirilishi, davlat strategiyalari), ham cheklovchi (kapital talablari, tizimli banklar konsentratsiyasi) xususiyatga ega. Bu holat institutsional nazariyaning [9; 10] asosiy tezisini tasdiqlaydi: rasmiy institutlar iqtisodiy subyektlarning xatti-harakatini faqat taqiqlash orqali emas, balki “o‘yin qoidalarini” shakllantirish orqali ham belgilaydi. O‘zbekiston misolida bu qoidalar hozircha yirik va o‘rtacha kapitalga ega o‘yinchilarni afzal ko‘ruvchi yo‘nalishda shakllangan, bu esa kelgusida kichik innovatsion fintex-startaplar uchun maxsus tartibga solish rejimlari (masalan, “regulatory sandbox”) joriy etilishi zarurligini ko‘rsatadi, xuddi XVJ tavsiyalarida qayd etilganidek [12].

Institutsional nazorat mexanizmlarining raqamli banklarga nisbatan qo‘llanilishida ham o‘ziga xos xususiyatlar mavjud. An’anaviy banklar uchun nazorat asosan aktivlar sifati, kredit portfeli va kapital yetarliligi ko‘rsatkichlariga qaratilgan bo‘lsa, raqamli banklar uchun bunga qo‘shimcha ravishda operatsion xavflar, jumladan, IT tizimlarining barqarorligi, ma’lumotlar bazasining zaxira nusxalari (backup) va kiberhujumlardan himoyalanganlik darajasi ham nazorat predmeti bo‘lishi lozim. Hozirgi kunda O‘zbekistonda bunday ixtisoslashtirilgan nazorat mezonlari hali to‘liq shakllanmagan

bo‘lib, bu institutsional muhitning kelgusi rivojlanish yo‘nalishlaridan birini tashkil etadi. Xalqaro tajribada (masalan, Buyuk Britaniya va Singapur markaziy banklari amaliyotida) raqamli banklar uchun alohida litsenziya toifasi (digital banking licence) va ularga mos ixtisoslashtirilgan prudensial talablar joriy etilgan, bu esa O‘zbekiston uchun ham istiqbolli institutsional islohot yo‘nalishi bo‘lishi mumkin.

Shu bilan birga, institutsional omillarning yana bir muhim jihati soliq va buxgalteriya hisobi bo‘yicha tartibga solishdir. Raqamli banklarning operatsion modeli (past marjali, yuqori hajmli tranzaksiyalar) ularning soliq yuki va hisobot talablariga nisbatan sezgirligini oshiradi. Agar soliq siyosati raqamli va an’anaviy banklarga bir xil yondashuvni qo‘llasa, bu raqamli banklarning past marjali mahsulotlar (masalan, mikroto‘lovlar, kichik kreditlar) taklif etish qobiliyatini cheklashi mumkin. Shu sababli, ba’zi mamlakatlarda raqamli moliyaviy xizmatlar uchun differensiallashtirilgan soliq rejimlari muhokama qilinmoqda, biroq O‘zbekistonda bu masala hali alohida institutsional yechimga ega emas.

4.3. Texnologik omillarning raqamli banklar rivojlanishiga ta’siri

Texnologik omillar orasida eng muhimi mamlakatning to‘lov infratuzilmasi hisoblanadi. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2026-yil 1-yanvar holatiga O‘zbekistonda muomalaga chiqarilgan bank plastik kartalari soni 68 million 267 ming donadan oshgan, bu 2023-yil boshidagi 34,2 million donaga nisbatan deyarli ikki baravar ko‘p [2]. Shu bilan birga, to‘lov terminallari soni 426 ming 225 donadan (2025-yil yanvar) 430 ming 762 donaga (2026-yil yanvar), ishlab turgan bankomat va infokiosklar soni esa 29 ming 909 tadan 40 ming 90 taga yetgan [2]. Ushbu ko‘rsatkichlar dinamikasi 1-diagrammada aks ettirilgan.

Texnologik omillarning ikkinchi muhim ko‘rinishi mobil va internet-banking xizmatlarining funksional kengayishi hisoblanadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy banklar ham (masalan, “Ipoteka-bank”ning “Ipak Yo‘li Mobile” ilovasi [3]) o‘z mijozlariga masofaviy xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini faol joriy etmoqda, biroq to‘liq raqamli banklar (“Anor Bank” kabi) boshidanoq mobil-birinchi (mobile-first) model asosida tashkil topgan bo‘lib, jismoniy filiallarsiz, faqat ilova va call-markaz orqali xizmat ko‘rsatadi [3]. Bu ikki model o‘rtasidagi farq, biri “raqamlashtirilgan an’anaviy bank” (digitized incumbent), ikkinchisi “tug‘ma raqamli bank” (digital-native bank), texnologik arxitekturaning tashkiliy tuzilmaga ta’sirini ko‘rsatuvchi muhim empirik dalildir.

Bundan tashqari, aloqa infratuzilmasining sifati, mobil internet tezligi, tarmoq qamrovi va uzilishlarning kamligi raqamli banklar xizmatlarining barqarorligini belgilovchi muhim texnik omil hisoblanadi. Agar mijoz tranzaksiya vaqtida internet aloqasi uzilishiga duch kelsa, bu nafaqat noqulaylik, balki moliyaviy xavf (masalan, to‘lovning ikki marta amalga oshirilishi yoki amalga oshmay qolishi) ham tug‘dirishi mumkin. Shu sababli, raqamli banklarning barqaror faoliyat yuritishi mamlakatning umumiy raqamli infratuzilmasi, jumladan telekommunikatsiya sohasidagi investitsiyalar va raqobat darajasi bilan uzviy bog‘liqdir. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda mobil internet tarmoqlarining kengayishi va 4G/5G texnologiyalarining joriy etilishi ushbu borada ijobiy tendentsiya sifatida baholanishi mumkin, biroq qishloq hududlarida aloqa sifatining

shahar hududlariga nisbatan pastligi raqamli banklarning qamrov geografiyasini cheklovchi omil bo‘lib qolmoqda.

Texnologik omillarning uchinchi muhim jihati ochiq bank (open banking) arxitekturasi va API integratsiyasi tendensiyasi hisoblanadi. Xalqaro tajribada [12; 13] ochiq bank interfeyslarining joriy etilishi uchinchi tomon fintex-kompaniyalar va raqamli banklarning an’anaviy banklar infratuzilmasidan (masalan, to‘lov tizimlaridan) foydalanish orqali yangi mahsulotlar yaratishiga imkon beradi. O‘zbekistonda bu yo‘nalish hali dastlabki bosqichda bo‘lib, asosan milliy to‘lov tizimlari (Humo, Uzcard) va bank-oralik integratsiya darajasida rivojlanmoqda, biroq to‘liq huquqiy tartibga solingan ochiq API standarti hali shakllanmagan — bu esa institutsional va texnologik omillarning kesishgan nuqtasidagi muhim bo‘shliqni ko‘rsatadi.

Texnologik omillarning yana bir muhim tarkibiy qismi, raqamli-moliyaviy savodxonlik va aholining raqamli texnologiyalarga moslashuv darajasidir. Infratuzilma qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, agar aholi mobil ilovalar va internet-banking xizmatlaridan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lmasa, raqamli banklarning potentsial mijozlar bazasi cheklangan bo‘lib qoladi. Bu jihat, F. Devis va V. Venkatesh nazariyalarida [7; 8] ta’kidlangan “idrok etilgan qulaylik” tushunchasi bilan bevosita bog‘liq: agar mijoz raqamli xizmatdan foydalanishni murakkab yoki noqulay deb idrok etsa, texnologik imkoniyatlarning mavjudligi o‘zi bilan avtomatik ravishda ulardan foydalanishga olib kelmaydi. Shu sababli, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan raqamli savodxonlikni oshirish bo‘yicha davlat va nodavlat tashabbuslari (masalan, IT-Park va tegishli ta’lim dasturlari) texnologik infratuzilmani amaliy jihatdan “ishlaydigan” holga keltirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bundan tashqari, texnologik omillar orasida sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (big data) tahlili asosidagi kredit skoring tizimlarining rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi. An’anaviy banklar kredit qarorlarini asosan rasmiy daromad hujjatlari va kredit tarixi asosida qabul qilsa, raqamli banklar mobil operatorlar, elektron tijorat platformalari va boshqa muqobil ma’lumotlar manbalaridan olingan ma’lumotlarni ham tahlil qilish orqali norasmiy sektorda band bo‘lgan yoki rasmiy kredit tarixiga ega bo‘lmagan mijozlarga ham kredit resurslarini taqdim etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu, o‘z navbatida, moliyaviy inklyuziyani oshirishning muhim texnologik vositasi hisoblanadi [11], biroq bunday yondashuv aniq huquqiy-institutsional asosga, xususan muqobil ma’lumotlardan foydalanish tartibini tartibga soluvchi me’yoriy hujjatlarga muhtoj.

Institutsional va texnologik omillarning o‘zaro ta’sirini yanada chuqurroq tushunish maqsadida, tadqiqotda O‘zbekiston bank tizimidagi raqamli transformatsiya jarayoni SWOT-tahlil (kuchli va zaif tomonlar, imkoniyatlar va xavflar) asosida ham baholandi. Bunday yondashuv institutsional va texnologik omillarni bir vaqtning o‘zida ichki (tizim doirasidagi) va tashqi (tizimdan tashqaridagi) omillar nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish imkonini beradi.

2-jadval

O‘zbekistonda raqamli banklar rivojlanishining SWOT-tahlili

Kuchli tomonlar	Zaif tomonlar	Imkoniyatlar	Xavflar
Davlatning raqamli iqtisodiyotni	Tizimli banklarning yuqori bozor	Qishloq joylar va norasmiy sektordagi	Kiberxavfsizlik va ma’lumotlar sizib

rivojlantirishga qaratilgan aniq strategik yo‘nalishi [14; 15]	konsentratsiyasi (64–67%) [1; 5]	aholini moliyaviy inklyuziyaga jalb etish [11]	chiqishi xavfining ortishi
To‘lov infratuzilmasining jadal kengayishi (kartalar, terminallar, bankomatlar) [2]	Malakali raqamli-moliyaviy mutaxassislarning tanqisligi	Ochiq bank (open banking) standartlarini joriy etish va BaaS modeliga o‘tish [20]	Tartibga solish talablarining tez-tez o‘zgarib turishi natijasida strategik noaniqlik
Litsenziyalash tartib-taomillarining bosqichma-bosqich soddalashtirilishi [6]	Ochiq API va ma’lumotlar almashish standartlarining hali shakllanmaganligi	Mintaqaviy (Markaziy Osiyo) raqamli moliya integratsiyasidan foydalanish	Yirik xalqaro fintex-kompaniyalarning mahalliy bozorni egallab olish xavfi

Manba: *[1; 2; 5; 6; 11; 14; 15; 20] asosida muallif tomonidan tuzilgan).*

2-jadvaldagi tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning kuchli tomonlari asosan institutsional-strategik xarakterga ega (davlat siyosati, litsenziyalash islohotlari), zaif tomonlari esa institutsional konsentratsiya va kadrlar tanqisligi bilan bog‘liq. Imkoniyatlar, o‘z navbatida, texnologik salohiyatni institutsional islohotlar bilan uyg‘unlashtirish orqali amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan yo‘nalishlarni (masalan, ochiq bank standartlari) o‘z ichiga oladi, xavflar esa ham texnologik (kiberxavfsizlik), ham institutsional (tartibga solishning beqarorligi) tabiatga ega. Bu holat yana bir bor institutsional va texnologik omillarning bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yaxlit tizim sifatida tahlil qilinishi zarurligini tasdiqlaydi.

Alohida ta’kidlash joizki, imkoniyatlar va xavflar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash tartibga soluvchi organning eng muhim strategik vazifasi hisoblanadi. Agar tartibga solish siyosati haddan tashqari qattiq bo‘lsa, bu innovatsion faoliyatni bo‘g‘ib qo‘yishi va raqamli banklarning bozorga kirishini butunlay to‘xtatib qo‘yishi mumkin. Aksincha, agar tartibga solish siyosati haddan tashqari yumshoq bo‘lsa, bu tizimli xavflarning (masalan, yetarli kapitalga ega bo‘lmagan yoki texnik jihatdan tayyor bo‘lmagan o‘yinchilarning bozorga kirishi natijasida yuzaga keladigan) ortishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, “proportsional tartibga solish” (proportionate regulation) tamoyili, ya’ni tartibga solish talablarining bank hajmi, faoliyat ko‘lami va tizimli ahamiyatiga mutanosib ravishda belgilanishi O‘zbekiston uchun ham istiqbolli yondashuv hisoblanadi. Bunday tamoyil kichik va yangi raqamli banklarga nisbatan yengilroq, tizimli ahamiyatga molik yirik banklarga nisbatan esa qattiqroq talablarni qo‘llashni nazarda tutadi.

Xavflarni boshqarish nuqtai nazaridan, xususan kiberxavfsizlik sohasida, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki [13], raqamli banklar uchun samarali risklarni boshqarish tizimi uch darajali yondashuvni talab qiladi: tashkiliy daraja bankning ichki kiberxavfsizlik siyosati va xodimlarni tayyorlash tizimi; tarmoq darajasi, banklararo va to‘lov tizimlari o‘rtasidagi ma’lumotlar almashinuvi xavfsizligi; makro-tartibga solish darajasi, Markaziy bank tomonidan barcha litsenziyalangan banklar uchun majburiy kiberxavfsizlik standartlarini belgilash va muntazam stress-testlar o‘tkazish. Hozirgi kunda O‘zbekistonda ushbu uch darajaning birinchisi nisbatan rivojlangan, ikkinchi va uchinchi

darajalar esa hali shakllanish bosqichida turibdi, bu esa kelgusi institutsional islohotlar uchun ustuvor yo‘nalishlardan birini tashkil etadi.

Yuqoridagi tahlillarni umumlashtirar ekanmiz, shuni alohida ta’kidlash lozimki, institutsional va texnologik omillarning o‘zaro ta’siri statik emas, balki dinamik xarakterga ega - vaqt o‘tishi bilan ularning nisbiy ahamiyati o‘zgarib boradi. Raqamli banking rivojlanishining dastlabki bosqichida (2017–2020 yillar) institutsional omillar, xususan huquqiy asosning yaratilishi, hal qiluvchi rol o‘ynagan bo‘lsa, keyingi bosqichda (2021–2026 yillar) texnologik omillarning, xususan to‘lov infratuzilmasi va mobil qurilmalardan foydalanish darajasining ahamiyati kuchaymoqda. Kelgusida, ochiq bank standartlari va sun’iy intellekt asosidagi mahsulotlarning kengroq joriy etilishi bilan, ikkala omil guruhi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yanada chuqurlashishi kutilmoqda, bu esa tartibga soluvchi organlardan doimiy moslashuvchan va istiqbolga yo‘naltirilgan siyosat yuritishni talab qiladi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirish mumkin. Umuman olganda, tadqiqot O‘zbekiston bank tizimidagi raqamli transformatsiya jarayonining ko‘p qatlamli va o‘zaro bog‘liq tabiatga ega ekanligini, uni faqat bitta omil guruhi (masalan, faqat texnologik infratuzilma yoki faqat huquqiy baza) orqali to‘liq tushuntirib bo‘lmasligini yana bir bor tasdiqladi.

Birinchidan, O‘zbekistonda raqamli banklarning rivojlanishi institutsional va texnologik omillarning uzviy bog‘liqligi natijasida kechayotgan murakkab jarayon hisoblanadi. Institutsional omillar (litsenziyalash tartibi, kapital talablari, davlat strategiyalari) bozorga kirish shartlarini, texnologik omillar (to‘lov infratuzilmasi, mobil-internet banking, ochiq API arxitekturasi) esa amaliy faoliyat yuritish samaradorligini belgilaydi, va bu ikki omil guruhi faqat birgalikda tahlil qilinganda to‘liq manzara hosil bo‘ladi.

Ikkinchidan, statistik tahlil shuni ko‘rsatdiki, 2023–2026 yillar davomida O‘zbekistonda raqamli to‘lov infratuzilmasi jadal sur’atlarda rivojlangan bank kartalari soni deyarli ikki baravar oshgan [2], bu esa raqamli banklar uchun zarur bo‘lgan “raqamli iste’molchi bazasi”ning shakllanganligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, bank tizimida institutsional konsentratsiya darajasi hamon yuqoriligicha qolmoqda tizimli banklar aktivlarning 64 foizdan ortig‘ini nazorat qilmoqda [1; 5], bu esa yangi raqamli o‘yinchilar uchun raqobat maydonining nisbatan tor ekanligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, an’anaviy “raqamlashtirilgan” banklar va “tug‘ma raqamli” banklar o‘rtasidagi tashkiliy-texnologik farqlar shuni ko‘rsatadiki, to‘liq raqamli banklar moslashuvchanlik va innovatsion salohiyat bo‘yicha ustunlikka ega, biroq bu ustunlik yuqori kiberxavfsizlik xavflari bilan hamroh bo‘ladi, bu esa maxsus, texnologik xavflarga yo‘naltirilgan tartibga solish yondashuvini talab qiladi.

To‘rtinchidan, o‘tkazilgan SWOT-tahlil (2-jadval) shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonning institutsional kuchli tomonlari (aniq davlat strategiyasi, litsenziyalash islohotlari) texnologik imkoniyatlar (to‘lov infratuzilmasining kengayishi) bilan uyg‘unlashganda eng yuqori samara berishi mumkin, biroq bunga institutsional konsentratsiya, kadrlar tanqisligi va kiberxavfsizlik xavflari kabi omillar to‘sqinlik qilmoqda. Beshinchidan, mintaqaviy qiyosiy tahlil (Qozog‘iston, Qirg‘iziston misollari) shuni tasdiqladiki,

institutsional va texnologik omillarning har biri alohida holda raqamli banking rivojlanishi uchun yetarli shart bo‘la olmaydi faqat ularning uyg‘un rivojlanishi barqaror natija beradi.

Umumiy holda, tadqiqot O‘zbekiston bank tizimida raqamli transformatsiyaning hali yakunlanmagan, dinamik jarayon ekanligini, uning muvaffaqiyati esa ko‘p jihatdan davlat organlari, tijorat banklari va texnologik kompaniyalar o‘rtasidagi muvofiqlashtirilgan harakatlarga bog‘liqligini ko‘rsatdi. Institutsional va texnologik omillarning integrativ tahlili nafaqat ilmiy-nazariy, balki amaliy tartibga solish siyosatini shakllantirish nuqtai nazaridan ham foydali metodologik vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Yakuniy xulosa sifatida ta’kidlash joizki, O‘zbekistonda raqamli banklarning barqaror va inklyuziv rivojlanishini ta’minlash uchun institutsional islohotlar texnologik rivojlanish sur’atlari bilan muvofiqlashtirilgan holda amalga oshirilishi, tartibga soluvchi organlar esa innovatsiyalarni rag‘batlantirish bilan moliyaviy barqarorlikni saqlash o‘rtasidagi muvozanatni doimiy ravishda qayta baholab borishi zarur. Ayni paytda, davlat organlari, tijorat banklari, fintex-kompaniyalar va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali institutsional va texnologik omillarning sinergetik ta’sirini maksimal darajada oshirish mumkin.

Shuni ham qo‘shimcha qilish lozimki, tadqiqot davomida qo‘llanilgan aralash usul (kontent-tahlil, statistik-tavsiflovchi tahlil, qiyosiy tahlil va SWOT-tahlil) o‘zining amaliy samaradorligini ko‘rsatdi, bu usullarning birgalikda qo‘llanilishi institutsional va texnologik omillarni alohida-alohida emas, balki yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi. Bunday metodologik yondashuv kelgusida boshqa rivojlanayotgan bozorlar, xususan Markaziy Osiyo va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlaridagi raqamli banking tadqiqotlarida ham qo‘llanilishi mumkin, bu esa tadqiqotning metodologik ahamiyatini yanada oshiradi.

Kelgusi tadqiqotlar uchun bir qator istiqbolli yo‘nalishlarni belgilash mumkin: birinchidan, raqamli banklarning moliyaviy natijalari (aktivlar rentabelligi, kredit portfeli sifati, xarajatlar samaradorligi) bo‘yicha mikro darajadagi ma’lumotlar to‘plamini shakllantirish va ekonometrik modellar orqali chuqur tahlil qilish; ikkinchidan, raqamli banklardan foydalanuvchi mijozlarning ijtimoiy-demografik xususiyatlari va foydalanish xatti-harakatlarini so‘rovnoma asosida o‘rganish; uchinchidan, O‘zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasida qiyosiy-institutsional tahlil o‘tkazish orqali mintaqaviy raqamli moliya integratsiyasi imkoniyatlarini baholash; to‘rtinchidan, ochiq bank (open banking) standartlarining joriy etilishi raqobat muhiti va iste’molchilar farovonligiga ta’sirini baholovchi maxsus tadqiqotlar olib boorish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2026-yil uchun mahalliy tizimli ahamiyatga molik banklar belgilandi // Rasmiy matbuot xabari. – Toshkent, 2025. – URL: https://cbu.uz/uz/financial-stability/press-releases/2982189/

2. Daryo.uz. O‘zbekistonda muomaladagi bank kartalari soni keskin oshdi // Daryo.uz, 2026-yil 8-fevral. – URL: https://daryo.uz/2026/02/08/ozbekistonda-muomaladagi-bank-kartalari-soni-keskin-oshdi/

3. Bankxizmatlari.uz. Tijorat banklarining jismoniy shaxslar uchun mo‘ljallangan moliyaviy xizmatlari haqidagi axborot portali. – URL: https://bankxizmatlari.uz/uz/banks/

4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Banklarni davlat ro‘yxatiga olish va litsenziyalash tartibi bo‘yicha ma’lumot. – URL: https://cbu.uz/uz/credit-organizations/licensing/721693/

5. Uz24.uz. 2025-yil uchun tizimli ahamiyatga molik banklar ro‘yxati tasdiqlandi // Uz24.uz, 2024. – URL: https://uz24.uz/uz/articles/bank-24-12-17

6. Lex.uz. Bank faoliyatiga ruxsat berish tartibi va shartlari to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida, 24.04.2025-y., ro‘yxat raqami 3252-5. – URL: https://www.lex.uz/uz/docs/-7495280

7. Davis F.D. Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology // MIS Quarterly. – 1989. – Vol. 13, No. 3. – P. 319–340.

8. Venkatesh V., Morris M.G., Davis G.B., Davis F.D. User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View // MIS Quarterly. – 2003. – Vol. 27, No. 3. – P. 425–478.

9. DiMaggio P.J., Powell W.W. The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields // American Sociological Review. – 1983. – Vol. 48, No. 2. – P. 147–160.

10. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

11. World Bank. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. – Washington, DC: World Bank, 2022.

12. International Monetary Fund. Fintech in Europe and Central Asia: Digital Financial Inclusion // IMF Departmental Paper. – Washington, DC: IMF, 2022.

13. Bank for International Settlements. Fintech and the digital transformation of financial services: implications for market structure and public policy // BIS Papers No. 117. – Basel: BIS, 2021.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni, 2020-yil 5-oktabr.

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni, 2022-yil 28-yanvar.

16. Claessens S., Frost J., Turner G., Zhu F. Fintech credit markets around the world: size, drivers and policy issues // BIS Quarterly Review. – 2018. – P. 29–49.

17. Philippon T. The FinTech Opportunity // NBER Working Paper No. 22476. – Cambridge, MA: NBER, 2016.

18. Depozit.uz. O‘zbekiston banklari – banklar barcha ma’lumotlari. – URL: https://depozit.uz/partners/banks

19. Kun.uz. Banklarning kapitallashuv darajasi va minimal ustav kapitali talablari haqida // Kun.uz, 2023. – URL: https://kun.uz/50269681

20. Gomber P., Koch J.A., Siering M. Digital Finance and FinTech: current research and future research directions // Journal of Business Economics. – 2017. – Vol. 87, No. 5. – P. 537–580.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)